

Djelovanje Hrvatske seljačke stranke na Sušaku 1920.-1940.

Bartulović, Željko

Source / Izvornik: **Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2001, 22, 163 - 182**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:363343>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

PRAVI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

DJELOVANJE HRVATSKE SELJAČKE STRANKE NA SUŠAKU 1920.-1940.

Dr. sc. Željko Bartulović, viši asistent
Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

UDK: 329(497.5)HSS "1920/1940"
Ur.: 21. ožujka 2001.
Pr.: 19. travnja 2001.
Izvorni znanstveni članak

Hrvatska republikanska seljačka stranka rad u Primorju započinje neuspjehom na izborima za Konstituantu 1920. godine. HRSS-ov otpor stvaranju države po beogradskom receptu za Sušačane je ekstremizam koji može okončati njenim raspadom. HRSS nije prilagodio politički program mjesnoj situaciji na Sušaku. Isto se ponovilo na skupštinskim izborima 1923. godine u gradu, dok su rezultati u kotaru bitno bolji. HRSS postupno nalazi uporište u seoskom stanovništvu prigradskih općina. Na skupštinskim izborima 1925. HRSS je postala respektabilna treća stranka u gradu. Skupina demokrata 1925. pristupa HSS. Na izborima za gradsko vijeće 1926. godine HSS narasta na 34% glasova i postaje druga stranka po snazi. Rezultat je ponovljen na oblasnim izborima 1927., dok na skupštinskim izborima HSS pada na 20%. Možda je dio glasača razočaran izborom Karlovca za sjedište oblasti. U vremenima nadolazeće diktature došlo je do razdora u gradskoj i kotarskoj organizaciji HSS. Na izbore HSS izlazi 1935. godine kao dio Udružene opozicije (UO) te u gradu dobiva tek 16% glasova zbog organiziranog pritiska režima na birače. Na izborima 1938. ostvaruje oko 62% glasova i postaje jedina ozbiljna politička snaga u gradu. Osnutak Banovine Hrvatske HSS Sušak oduševljeno pozdravlja, a tajnik kotarske organizacije Marijo Šarinić postaje gradskim načelnikom 1940. godine. HRSS je 1920. započela rad na Sušaku sa samog "dna" i tijekom godina pridobila većinu pučanstva posvetivši pozornost problemima grada, poglavito prijetnji iredentizma.

Ključne riječi: HSS, Sušak, 1920.-1940. godina.

1. Izbori za Ustavotvornu skupštinu 1920.

HRSS je jedna od najznačajnijih stranaka u političkom životu hrvatskih krajeva u Kraljevini SHS (Jugoslaviji), pa tako i Sušaka. Prvi podaci o radu HRSS na području grada potječu iz razdoblja izbora za Konstituantu 1920. godine, kada je u Modruško-rijekoju županiji prijavljena lista HRSS s nositeljem Petrom Dobrinićem. Izbori nisu održani u gradu već samo u neokupiranom dijelu sušačkog kotara gdje je od 3.089 birača glasovalo njih 1.519, a za HRSS svega 18 (!) ili 1,18%. U izbornom okrugu od

61.459 birača, izlazi 31.454, nešto preko 50%, a HRSS dobiva 7.831 glas, 24,89%. Između 8 zastupnika izabrana su 3 radićevca, a bolje je rezultate stranka ostvarila u Gorskom Kotaru, pobijedivši u Vrbovskom, Delnicama i Čabru.¹

Kako obrazložiti izraziti neuspjeh HRSS u sušačkom kotaru? Radićev otpor širenju velikosrpskog utjecaja na prečanske krajeve ima određene negativnosti spram najzapadnijeg dijela Primorja. Opravdani pozivi na odbijanje služenja vojnog roka i odlazak u vojsku nove države, u kojoj ogromnu većinu čine srbijanski časnici, kao i drugi načini kojima se HRSS opirao beogradskoj politici za ovaj dio države znače veliku opasnost. Iako u većini hrvatskih krajeva "oslobodilačka" vojska nije prijazno dočekana, osobito nakon krvavih događaja na Jelačićevom trgu u Zagrebu 5. prosinca 1918., ovi su krajevi predstavljali iznimku. Ne zato što su zagovornici unitarizma i velikosrpske politike, već zato što "srpsku" vojsku drže jedinim obrambenim bedemom od nasrtaja talijanskog iredentizma u pokušajima da zagrabi što veći dio Primorja. HRSS-ov otpor stvaranju i izgradnji države po beogradskom receptu za Sušačane predstavlja ekstremizam, koji može okončati raspadom države. Tko bi tada preuzeo vojnu zaštitu od talijanskog iredentizma i produženja okupacije? HRSS snosi dio odgovornosti jer nije prilagodio politički program mjesnoj situaciji na Sušaku i Primorju kako bi privukao birače. Treća bitna okolnost neuspjeha je političko naslijeđe, utjecaj predratne politike primorskih pravaša, dr. Erazma Barčića i Frana Supila, koja utječe na opredjeljenje za jugoslavenstvo. Njeni pobornici podržali su demokrate i Hrvatsku stranku prava kao umjerenije političke grupacije, u nadi da će ih nova država uspješno štiti od iredentizma.

2. Izbori za Narodnu skupštinu 1923.

Tijekom predizborne utrke na izborima za skupštinu 1923. protiv HRSS primjenjuju se nasilne metode, Orjuna silom razbija skup u Crikvenici. Nositelj liste HRSS ponovno je Dobričić.² HRSS je u gradu Sušaku dobio svega 42 glasa (2,25%), u kotaru 755 (14,10%), a u županiji 21836/22235 (49,57%). Ukupno je na Sušaku glasovao 1861 birač, u kotaru 5351, a u županiji 44855.³ HRSS opet nije privukao glasače Sušaka. Stranka od izbora za Konstituantu nije uspjela djelotvornije utjecati na Primorje, iako kao dio Hrvatskog bloka 25. veljače 1922. upućuje rezoluciju međunarodnoj konferenciji o svjetskim problemima u Genovi ističući problem talijan-

¹ Primorski Novi List br. 47 od 27. veljače 1923., "Izbori u našoj županiji." navode 7.831 glas za HRSS., Novi list br. 66 od 3. rujna 1927., "Izborni rezultati u modr.-rij. županiji za prošlih izbora." ČULINOVIĆ, Ferdo, Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb, 1961., tabela između str. 312-313.

² Novi List br. 62 od 15. ožujka 1923., "Kako se glasa kod izbora?"; Novi List br. 66 od 3. rujna 1927.

³ Novi List br. 66 od 20. ožujka 1923., "Prvi izborni rezultati." U navedenoj tabeli podaci se nešto razlikuju, jer su se mijenjali kada su pristigla sva izvješća, ali te razlike nisu bitno utjecale na rezultate izbora. Donosimo podatke onako kako su navedeni u vrelima (županija* - naknadno pristigli podaci o glasovima): Sušak I 13, Sušak II 14, Draga 7, Kostrene (Kostrena Sv. Barbare i Kostrena Sv. Lucije) 3, Podvežica 4, Trsat 1, Ukupno 42, Kotar 755, županija 21836 (županija* 22235).

ske okupacije hrvatskih krajeva. Dijelom se to može pripisati pritisku režima,⁴ ali na birače Sušaka više je utjecala talijanska evakuacija Sušaka i ulazak vojske Kraljevine SHS. Dobro tempiranje izbora s uspjehom u vanjskoj politici privuklo je glasače Sušaka stranci jugoslavenskog usmjerenja. Ostanak talijanskih postrojbi na Delti i Barošu značio je daljnju potrebu za političkom i vojnom podrškom Beograda. Iako je HRSS dobio minoran broj glasova, to nije izdaja hrvatstva. Većina glasača nije dala glasove velikosrpskom (Pribičevićevom) krilu Demokratske stranke i radikalima, već mjesnoj *Nezavisnoj jugoslavenskoj Listi* (NJL). U kotaru HRSS dobiva daleko više glasova. Dobar rezultat ostvaren je u Bakarcu, Hreljinu, Kraljevici, Krasici i Bakru.⁵ Izbornu pobjedu, tj. 4 mandata u izbornom okrugu donijeli su drugi izborni kotari. Uočljiv je raskorak izbornih rezultata između grada i ostatka kotara. HRSS postupno nalazi uporište u susjednim općinama, koje se brže oslobađaju natruha ranijih političkih shvaćanja osobito zato što u njima veći postotak čini seosko pučanstvo koje svoje interese veže uz HRSS.

3. Izbori za gradsko zastupstvo 1923., skupštinski izbori 1925. i rad stranke

Na izborima za gradsko zastupstvo 1923. HRSS nije postavila listu. Izašla je samo lista *Jugoslovenskog Kluba*, nasljednika NJL. Razlog nepostavljanja drugih lista možda je taj da je od prestanka okupacije prošlo tek 3 mjeseca pa stranke nisu imale dovoljno vremena da se organiziraju u gradu i pripreme za izbore. Možda je utjecala i premoćna pobjeda NJL na ožujkim izborima za Skupštinu na području grada, zbog koje su ostale stranke pretpostavile da imaju male izgleda za uspjeh.⁶

O aktivnosti HRSS u gradu nemamo podataka do izbora za narodnu skupštinu 1925. Nositelj liste je i treći puta Dobrinčić.⁷ Od 3410 birača u gradu je glasovalo 2140 ili 62,75%, od toga za HRSS u gradu 316 (14,76%), u kotaru 2267, a u županiji 22356 (22849).⁸ Na razini grada stranka nije ostvarila uspjeh. I pored 1924. godine

⁴ JANJATOVIĆ, Bosiljka, *Represija spram HRSS u Crikvenici 1923.*, Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka, sv. XXXV-XXXVI, Rijeka, 1994., str. 237-241; id., *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918-1921)*, Historijski zbornik, XVI, Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, 1992., str. 89-104 i tamo navedena literatura.

⁵ Loc. cit.

⁶ Primorski Novi List br. 82 od 8. travnja 1923.: *"Tada se je u gradske izbore išlo samo s jednom listom; uopće nije bilo potrebno glasovati, jer lista kojoj je tada dr. Kučić bio nositelj, nije imala protuliste. Pa ipak se 1923. glasovalo, ponajviše zato da se nositelju iskaže počast i povjerenje, dobrovoljnim plebiscitom od 1728 glasova"*; *"Izborni sastanak Jugoslov. Kluba"*, Novi List br. 185 od 13. kolovoza 1926., *"Gradski izbori i njihov rezultat"*.

⁷ Novi List br. 66 od 3. rujna 1927.

⁸ Novi List br. 39 od 11. veljače 1925., *"Izborni rezultati na području grada Sušaka"*. Rezultati se ponešto razlikuju od prvoobjavljenih, ali ne bitno, već svega za nekoliko glasova (Kod izbora bilo je upisanih 2699 birača, a glasovalo je 1861: HRSS 42. Novi List br. 69 od 14. ožujka 1925. *"Primorski mandat"*. Vidi i Novi List br. 183 od 11. kolovoza 1926. *"Gradski izbori i njihov rezultat. Srušena je zadnja demokratska kula u Primorju. - Sušak se preporadja u hrvatstvu. - Načelnik g. Kučić može da spremi kovčege."* te Novi List br. 69, od 14. ožujka 1925. *"Primorski mandat"*: HRSS Sušak I 49, Sušak II 72, Draga 63, Kostrene 24, Podvežica 38, Trsat 70, ukupno 316, Kotar 1951, ukupno 2267, županija 22356, ukupno* 22849.

sklopljenog, po Sušak veoma lošeg, Rimskog ugovora s Kraljevinom Italijom za nedaće se nije krivilo jugoslavenstvo već velikosrpski ekstremizam. No u usporedbi sa skupštinskim izborima 1923. HRSS dobiva 7 puta više glasova. S beznačajnih 2,5% skočila je na 14,76% i postala respektabilna, treća politička stranka u gradu (iza demokrata, točnije NJL i pribičevićevaca). Gradsko stanovništvo počelo je prihvaćati HRSS. Susjedni kotari, s više seoskog puka, dali su većinu glasova HRSS (Krk, Crikvenica, Novi, Delnice, Ogulin, Vrbovsko i Čabar). Hrvatsko pučanstvo stalo je uz stranku koja štiti njegove nacionalne interese. HRSS je dobila 3 zastupnička mandata, ali pobjeda nije potpuna jer je izborna jedinica dijelom glasovala za Pašić-Pribičević PP-listu.⁹ Sušački tisak tumačio je da srpska većina Korduna nije dala glasove HRSS, dok je Gorski Kotar s većinom hrvatskog stanovništva uglavnom glasovao za HRSS.¹⁰ Izabrani zastupnici HRSS (dr. Buć, dr. Banović i Dobrinčić) ipak nisu ostvarivali jači politički utjecaj na Sušaku. Oni su u gradu uglavnom bili nepoznati, te ga nisu posjećivali kako bi jačali utjecaj stranke. K tome je dr. Buć, zastupnik kotara Sušak-Krk, uskoro prešao u frankovački klub.¹¹

Nakon izbora došlo je do značajne promjene na političkoj pozornici Sušaka i Primorja. Dana 3. kolovoza 1925. Tomljenovićeva skupina demokrata odlučuje pristupiti HSS. Došlo je do rascjepa demokrata na Sušaku. Na sjednici 15. kolovoza dr. Tomljenović, Milan Banić, Kazimir Vidas, Ivan Dobrila s još 56 predstavnika ulaze u HSS.¹² Prijelaz znači daljnje jačanje HSS na Sušaku.

Prvi podaci o ustroju HSS na području Sušaka i kotara potječu iz 1925. Spominje se *Kotarska organizacija HSS*,¹³ dok na području grada djeluje *Mjesna (gradska) organizacija HSS za Sušak*, čiji je predsjednik Ivan Maračić.¹⁴ Do konca 1925. ona je jedini oblik udruživanja za grad, a tada je odlučeno da se na području gradske općine izvrši reorganizacija utemeljenjem mjesnih (lokalnih) organizacija za svaku podopćinu. Prvo je utemeljena organizacija u Kostreni sv. Barbare. Predsjednik je

⁹ Novi List br. 48 od 19. veljače 1925., "Izbori u modruško-riječkom izbornom okrugu. II".

¹⁰ Novi List br. 46 od 17. veljače 1925., "Izbori u modruško-riječkom izbornom okrugu." Novi List br. 48 od 19. veljače 1925. "Izbori u modruško-riječkom izbornom okrugu. II".

¹¹ Novi List br. 21 od 27. siječnja 1926., "Gdje je nar. poslanik dr. Buć?"; Novi List br. 145 od 25. lipnja 1926. "Krokodilske suze "Hrvata" nad tužnim Primorjem."; Novi List br. 107 od 8. svibnja 1926., "Tko zastupa Gor. Primorje u Nar. Skupštini?"

¹² Novi List br. 178, 179 i 180 od 5., 6. i 7. kolovoza 1926., "Povijest jednog vjerolomstva. (Uloga gg. Kučića i Korlevića pred godinu dana)." Radić je 11. kolovoza na sastanku u Sušaku pozvao petnaestak članova skupine na pristup HSS.

¹³ Novi List br. 236 od 3. listopada 1925., "Pristašama i prijateljima HSS u sušačkom kotaru.", Novi List br. 243 od 11. listopada 1925. "Akcija HSS u Primorju." Za 25. listopada 1925. zakazana je sjednica kotarske organizacije. Njeno sjedište je u prostorijama uredništva "Novog Lista", Strossmayerova 68.

¹⁴ Novi List br. 65 od 19. ožujka 1926., "Iz mjesne organizacije HSS u Sušaku." Spominju se neki članovi Odbora: Ante Vrkljan tajnik, dr. Vinko Mikuličić blagajnik, Juraj Tagliaferro, Petar Bačić, Milan Banić, Josip Baselli, Iv. Pavičić, J. Mikuličić, kap. Toma Medanić, J. Bahorić i dr. Novi List br. 250 od 20. listopada 1925., "Jačanje redova HSS u Primorju." Pored njih kao aktivista spominje se i Nikola Petrić. Novi List br. 248 od 17. listopada 1925. "HSS u Gornjem Primorju."

kapetan Abdon Glavan, gradski zastupnik.¹⁵ Kada je koncem listopada 1925. održana izborna kotarska sjednica HSS na Sušaku, još nisu postojale organizacije u Kostreni sv. Luciji, Podvežici i Trsatu, ali se pripremao osnutak. Dotadašnji tajnik gradske organizacije Ante Vrkljan izabran je za predsjednika Kotarske organizacije.¹⁶ Izborna sjednica Gradske organizacije održana je 28. ožujka 1926. kao zajednički skup gradske i kotarske organizacije. Izabran je novi odbor.¹⁷ Nakon izbora i organizacijskih priprema stranka je očekivala izbore za gradsko zastupstvo 1926.

Zborovanje HSS održano je 25. srpnja 1926. na Grobničkom polju uz nazočnost S. Radića.¹⁸ Mjesna organizacija HSS protivila se djelomičnom izboru zastupstva, pa je upućen poziv preostalim zastupnicima da se zahvale kako bi se provedli potpuni izbori.¹⁹ Oštrica napada uperena je protiv zastupstva izabranog 1923. Tada je pobijedila NJL, koja je 1926. nepostojeća politička udruga, pa se postavilo pitanje opravdanosti ostanka njenih negdašnjih članova na funkcijama zastupnika.²⁰ HSS je pozvao birače da se ujedine oko hrvatske, a ne politike fantomskog jugoslavenstva, i na političko jedinstvo sela i grada iz kojega se Sušak ne smije izdvajati.²¹ Nositelj

¹⁵ Novi List br. 238 od 6. listopada 1925., "HSS u Primorju" "...Osnovana organizacija HSS u Kostreni sv. Barbare." Tajnik u Kostreni sv. Barbare bio je Marijan Pezelj, a odbornici Berto Čepulić, Toma Kopajatić i Milutin Randić. Održan je i skup HSS u Podvežici, pod predsjedanjem Andre Paškvana. Zaključeno je da se i tu što prije utemelji organizacija.

¹⁶ Novi List br. 256 od 27. listopada 1925., "Kotarska konferencija HSS-e u Sušaku." Potpredsjednik je Silvestar Gudac, Nikola Petrić I. tajnik, Juraj Vukonić II. tajnik, a blagajnik Petar Bačić. Novi List br. 257 od 28. listopada 1925. "Kotarska konferencija HSS-e u Sušaku." Nazočni potpredsjednik središnjice Josip Predavec izjavio je da će se stranka zauzeti za promjenu željezničkih tarifa, koje su teško oštetile ovo područje.

¹⁷ Novi List br. 74 od 30. ožujka 1926., "Program boravka Stj. Radića na Primorju." Od strane središnjice je nazočan August Košutić.

¹⁸ Novi List br. 169 od 25. srpnja 1926., "Konferencija g. S. Radića u Sušaku."; Novi List br. 170 od 27. srpnja 1926., "Velika skupština HSS na Grobničkom Polju. Sjajna manifestacija za politiku HSS. - Značajan i muževan govor g. Stjepana Radića."; Novi List br. 159 od 14. srpnja 1926., "G. S. Radić u Sušaku i Primorju." Tijekom predizborne kampanje S. Radić posjetio je Sušak 13. srpnja na proputovanju za Rab. Novi List br. 164 od 20. srpnja 1926., "Oko gradskih izbora. Konferencija g. Stjepana Radića u Sušaku." 24. srpnja održao je predavanje u kinu "Balkan" o "odnosima između našeg sela i grada općenito, a između našeg seljaštva i radništva napose", iznijevši "socijalne poglede i socijalni program HSS-e."

¹⁹ Novi List br. 137 od 16. lipnja 1926., "Još o pitanju gradskih izbora."

²⁰ Novi List br. 136 od 15. lipnja 1926., "Mjesna organizacija HSS i gradski izbori."

²¹ Novi List br. 181 od 8. kolovoza 1926., Proglas HSS-a prigodom izbora.

"HRVATI!

Gradjani Sušaka bez razlike staleža!

Nakon talijanske okupacije, ušli ste u ovu, narodnu državu na krilima jugoslovenskih osjećaja. I mislili ste, da je ta narodna država Jugoslavija. Ali nije! Nema Jugoslavije. Možda će biti! I neka Bog da da bude! Ali sad je još nema.

Ovo je država Srba, Hrvata i Slovenaca! U njoj živi 5 milijona Srba, skoro 4 milijona Hrvata i nešto preko 1 milijon Slovenaca. I gotovo svi ti Srbi osjećaju srpski; gotovo svi ti Hrvati osjećaju hrvatski, a gotovo svi Slovenci slovenački!

To je zbilja i stvarnost! Tu stvarnost ste valjda i vi svi upoznali, u ove 3 i po godine, što smo u narodnoj državi. A tu stvarnost valja poštivati. Jer tko je ne poštuje, toga ona tuče po glavi. I vas

liste HSS je dr. Vinko Mikuličić, odvjetnik.²² Četiri dana prije izbora Mjesna, tj. gradska organizacija HSS obznanila je prijedlog komunalnog programa za grad do konca 1930., koji je usvojilo i vodstvo HSS.²³ Na izborima 1926. HSS je ostvario 620

je ona, građani Sušaka, tukla po glavi: Padale su po vama batine i svako zlo, ponajviše zato što vam je glava bila ovijena jugoslavenskom maglom!

Dosta je te magle: Hrvatsvo je stvarnost, i Sušaku je mjesto samo u toj stvarnosti, samo u hrvatstvu!...

Građani Sušaka Tjelesni i duševni radnici!

Vama je mjesto u Hrvatskoj Seljačkoj Stranci. Ne samo radi toga što je ona hrvatska, nego i zato što je ona seljačka! Jer seljaštvo je izvor života svakom gradu, a napose Sušaku! Jer što je Sušak bez svog seljačkog zaledja? Ništa! Jer što će sušački radnik bez hrvatskog seljaka? Ništa! Sirota je sušački radnik bez hrvatskog seljaka - sirota, makar se napumpao svim socijalističkim idejama!... Cjeloviti tekst proglasa vidi u poglavlju o gradskim izborima 1926.

²² Novi List br. 174 od 31. srpnja 1926., "Okolo gradskih izbora. Koje su liste predane?" Ostali kandidati bili su: Ivan Maračić, obrtnik; Milan Banić, novinar; Abdon Glavan, pom. kapetan; Josip Margan, posjednik; Lucijan Smokvina, umir. željez. činovnik; Andrija Paškvan, priv. činovnik; Vinko Kovačić, ribar; Ljubo Mikuličić, priv. činovnik; Santo Mrak, radnik; Andrija Gulin, radnik i Toma Medanić, pom. kapetan.

²³ Novi List br. 177 od 4. kolovoza 1926., "Komunalni program HSS za grad Sušak." Komunalni program predviđa: I. Osiguranje privredne egzistencije Sušaka. Privredni život je pokoleban pa je potrebno osigurati rad i zaradu. II. Sušak mora biti i ostati druga luka Jugoslavije. "... sušačka gradska uprava mora služiti prvenstveno unapredjenju sušačke luke, trgovine i industrije." Posvetiti veću pozornost tarifnoj politici, treba imati jasan lučki program, da luka dobije izvjesne autonomije, da Sušak bude proglašen slobodnom lukom, tj. slobodnom carinskom zonom većeg ili manjeg opsega. Da Martinšćica postane "živim i sastavnim, izgrađenim dijelom sušačke luke, i kako bi se time težište sušačke luke, pa i samog grada preneslo podalje od državne granice", a što bi bilo temelj "trajnom blagostanju obiju Kostrena, Drage i Podvežice". III. Ukinuće sviju gradskih pristojba na trgovinu. "... gradske pristojbe predstavljaju jednu od najvećih zapreka unapredjenju trgovinskog saobraćaja kroz grad Sušak i njegovu luku... pozitivna i napredna gradska uprava Sušaka mora si postaviti za cilj postepeno sniženje, pa i posvemašnje ukinuće svih tih raznih pristojba, a u vezi s time i pronalaženje novih vrela gradskih prihoda." IV. Zavodjenje rigorozne štednje u gradskoj upravi. "Gradske izdatke - pogotovo neproduktivne i personalne, koji sada apsorbiraju malone 40 posto od čistog gradskog proračuna - valja sniziti i svesti na najpotrebniju mjeru." V. Namaknuće većeg investicionog zajma. I to za: a) izgradnju gradske kuće, b) izgradnju prosvjetnog doma "jedne iole pristojne koncertno-kazališne dvorane i nuzgrednih prostorija koje će biti žarištem čitave kulturne djelatnosti grada", c) otkup "Elektre" i "podignuće jedne pristojne električne centrale" radi dobivanja jeftine struje, a uporedo s tim i rješenje pitanje gradske plinare, d) izgradnja gradske tržnice, e) izgradnja "obalnog puta" (Strandweg-a) u Kostrenama jer će Žurkovo i Urinj postati "gradskom ljetnikovačkom četvrti", f) izgradnja jeftinih stanova za radnike, gradske namještenike i činovnike, g) upotpunjenje i proširenje vodovodne i električne mreže na Dragu i obje Kostrene te uređenje Rječine i vodovoda, h) uređuje gradske kanalizacije i spremanje regulatorne osnove. U vezi sa svim ovim gradnjama treba pristupiti osnutku gradske štedionice, doći što prije do kaldrmarine koju duguje država pa popločiti gradske ulice. VI. Uređenje radničkog pitanja u Sušaku. Izgraditi jeftine stanove, pučke kuhinje, gradsko kupatilo, aprovizacije, sirotišta, ubožnice, punog iskorištenja "Doma narodnog zdravlja" u svrhu besplatnog liječenja neimućnih, otvorenje bolnice. Pitanje rada, naročito lučkog urediti tako da radnik ne bude iskorištavan. "Zadruga lučkih radnika u Sušaku moraju biti uređene kao i u obližnjoj Rijeci, t.j. tako da članovima, pa i upraviteljima tih zadruga mogu biti samo pravi

glasova ili 34%,²⁴ pa je u gradskom zastupstvu dobio 4 zastupnička mjesta. Zastupnici su postali dr. Mikuličić, Maračić, M. Banić i Glavan.²⁵ HSS postaje druga stranka po broju dobivenih glasova, sa svega 2 glasa manje od tzv. "građanske" liste bivših demokrata. Dobiveni glasovi znače napredak od 19% u odnosu na izbore za skupštinu 1925.

Prošlo je razdoblje vjere u jugoslavenstvo, birači se postupno priklanjaju stranci koja je na proteklim skupštinskim izborima na području Hrvatske ostvarila uspjeh i potvrdila tadašnju čelnu ulogu među Hrvatima. Prestaje Radićeva suradnja s radikalima, što utječe da i Hrvati koji su osuđivali sporazum daju glas HSS. Program s težištem na razvoju grada privukao je građane, ali i radnike. Stanovnici gradskog središta (Sušak I i II) glasuju za HSS, što je rezultat uspješne promidžbe HSS na užem gradskom području i veće pozornosti stranke na rješavanju životnih problema radnika nastanjenih u gradu. HSS je konačno slomio premoć negdašnjih demokrata okupljenih oko mjesne tzv. "građanske" liste.²⁶

Nakon izbornog uspjeha strańka dovršava planirano utemeljenje zasebnih ogranaka u podopćinama. Odbor gradske organizacije HSS odlučio je umjesto dotadašnje jedinstvene gradske organizacije osnovati 6 mjesnih organizacija: Trsat, Podvežicu (Podvežica i Krimeja), Dragu, Kostrenu Sv. Lucije, Kostrenu Sv. Barbare

i faktuńni lučki radnici! i nitko drugi!" VII. Osnutak "Saveza gornjeprimorskih općina". "Nerazrivicnim, prvenstveno ekonomskim i kulturnim vezama, treba da se Sušak poveže ne samo sa gradom Bakrom, nego i čitavim njegovim i svojim seoskim zaleđem, pa s Grobinštinom, Kastavštinom, Vinodolom i njegovim Primorjem te otokom Krkom." "VIII. Sušak je hrvatski i mora biti hrvatski grad! Još prije evakuacije talijanskih okupatorskih četa, Sušak je zapao u jednu tešku duševno-idejnu zabludu: Radi jugoslavenstva zaboravio je Sušak na hrvatstvo i odrekao se hrvatstva. Tu svoju zabludu, Sušak je skupo platio, jer je bio, kroz pune 3 i više godina izvrnut terorur raznih dotepenih kriminalnih tipova, koji su se zakitili jugoslovenskom firmom, zasjeli u srcu Sušaka te izvodili po njemu orgije oskrvnjivanja svega hrvatskoga. Ovom terorur dotepenih avanturista, lažnih Jugoslavena i najmanika velikosrbizma, valja i u Sušaku učiniti kraj! Sušak treba da bude ono što je bio i što je, po krvi i tradicijama, jeste, t.j. hrvatski grad. To ne znači da Sušak treba da bude zadojen mržnjom na srpstvo i da pljune na jugoslovenstvo! Nasuprot: Na pravo i istinsko jugoslavenstvo Sušak ne treba da zaboravi; u Sušaku neka bude bratski susretan i priman Srbin; ali domaćin mora da bude Hrvat. To mora da se osjeća i u sušačkoj gradskoj upravi. Nju mora da prožima pozitivni hrvatski duh, koji ne zazire od srpstva ni od jugoslovenstva, ali ne da pljuvati na hrvatski karakter ovog grada. A toga do sada nije bilo..."

²⁴ Novi List br. 182 od 10. kolovoza 1926., "Rezultat nedjeljnih gradskih izbora. Ekrazantan poraz "građanske liste" i poludemokrata. - Sjajna afirmacija hrvatstva. - G. J. Kućić dobio nepovjerenje pretežne većine građanstva." Tabele sadrže greške, ali ne takve koje bitno mijenjaju iznesene rezultate izbora: Sušak I - 128 (izašli 361(44%), upisani 827), Sušak II 124 (398(45%), 889), Draga 70 (233(66%), 351), Kostrena 91 (198(34%), 571), Podvežica 51 (257(54%), 471), Trsat 156 (384(49%), 783), Ukupno 620 (1831, 3893, 34%, 47%).

²⁵ Državni arhiv u Rijeci (dalje: DAR), Fond Grad Sušak, Sjednica gradskog zastupstva, od 28. rujna 1926.; Knjiga JU-18 141., Novi List br. 216 od 19. rujna 1926., "Gradski izbori su potvrđjeni." Glavan je dotadašnji ždrijebani zastupnik koji je ponovno izabran.

²⁶ JANJATOVIĆ, Rijeka u razdoblju 1918.-1941. godine, Rijeka, god. I., sv. 1., Rijeka 1994., str. 81 zastupa mišljenje da utjecaj HSS na Sušaku raste od 1926.

i Sušak.²⁷ Svaka "mjesna ili kvartovska organizacija" šalje u gradsku 3 predstavnika: predsjednika, potpredsjednika i tajnika. Odbor gradske organizacije sastojat će se od 18 predstavnika.²⁸ Iznad gradske trebala je djelovati Kotarska organizacija.²⁹

4. Izbori za Oblasnu skupštinu 1927.

Snažna i organizirana HSS je dočekala oblasne izbore 1927. Prvo je bila protiv njih ocijenivši da radikalni žele raskinuti koaliciju s HSS,³⁰ ali zastupnički klub HSS prekida suradnju s radikalima 28. veljače 1927.,³¹ pa se HSS priprema za izbore držeći ih prigodom za osvajanje vlasti u oblastima. U predizbornoj programu za Sušak i Primorje središnje mjesto ima pitanje zaokruženja Primorsko-krajiške oblasti pripajanjem kotara Kastav i Krk sa hrvatskim stanovništvom. Kandidature HSS za grad i kotar Sušak objavljene su nakon dužih unutarstranačkih dogovora.³² Na listu za grad Sušak postavljen je odvjetnik dr. Vinko Mikuličić.³³ Kandidati za kotar Sušak bili su prof. u miru Vilko Krpan iz Bakra te novinar Milan Banić sa Sušaka.³⁴ Dobre rezultate s prethodnih izbora, kada je privukao dio radnika HSS je pokušao ponoviti suradnjom s lučkim radnicima. Listu je prozvao zajedničkom listom "HSS i lučkih radnika."³⁵ Rezultat HSS na oblasnim izborima 1927. bio je 687 glasova u gradu, a 1763 u kotaru.³⁶ U gradu HSS dobiva 37,8% glasova, ali nije pobijedila jer je izabran zajednički kandidat

²⁷ Novi List br. 204 od 4. rujna 1926., "Osnutak organizacije HSS na Trsatu." Prva se trebala utemeljiti na Trsatu, 6. rujna 1926. u gostioni "Kod Mišelovice".

²⁸ Novi List br. 205 od 5. rujna 1926., "Obnova organizacije HSS u Sušaku." Predviđeno je da se utemeljiteljski skupovi održe: na Trsatu 6. rujna, u Podvežici 8. rujna. (odgođeno, Novi List br. 207 od 8. rujna 1926.), u Dragi 11. rujna, u Kostreni sv. Lucije 12. rujna, u Kostreni sv. Barbari 12. rujna, a u Sušaku 19. rujna.

²⁹ Novi List br. 284 od 10. prosinca 1926., "Pristašama HSS u Sušaku i okolici!" Tako je kotarska organizacija oštro osudila namjere nekih članova mladeži da ometaju Pribičevićev zbor na Sušaku uz prijetnju "da će kotarska organizacija iz stranačke veze isključiti sve one organizovane članove, za koje saznade da su uzeli učešća u tom pothvatu."

³⁰ Novi List br. 8 od 22. siječnja 1927. "Hrvati u primorsko-krajiškoj oblasti prema oblasnim izborima".

³¹ ČULINOVIĆ, Jugoslavija, I, str. 488.

³² Novi List br. 292 od 18. prosinca 1926., "Kandidature HSS u Hrv. Primorju i Gorskom Kotaru".

³³ Novi List br. 293 od 21. prosinca 1926., "Pripreme za oblasne izbore. Kandidatska lista HSS i radnika za grad Sušak." Zamjenik mu je Berto Lulić, radnik.

³⁴ Ibid., "Kandidatska lista HSS za izborni srez Sušak.", Novi List br. 7 od 15. siječnja 1927., "Izborne pripreme u gradu i kotaru Sušak."; Novi List br. 296 od 23. prosinca 1926., "Kandidatske liste u modruško-riječkoj županiji za oblasnu skupštinu primorsko-krajiške oblasti"; Novi List br. 295 od 22. prosinca 1926., "Mjesne i društvene vijesti. Kandidatska lista HSS za grad Sušak." Zamjenici su im: Silvestar Gudac, cipelarski obrtnik, iz Kraljevice, te Klement Valjan, radnik, iz Grobnika.

³⁵ Ibid., "Pripreme za oblasne izbore. Kandidatska lista HSS i radnika za grad Sušak."

³⁶ Novi List br. 9 od 29. siječnja 1927., "Hrvatsko Primorje i Gorski Kotar u oblasnim izborima". (HSS, upisano, glasovalo): Sušak I 153, 828, 401; Sušak II 160, 888, 409; Draga 35, 357, 200; Kostrena 87, 582, 174; Podvežica 70, 550, 278; Trsat 182, 780, 355; Ukupno 687, 3985, 1817; Kotar 1763, 2722.

demokrata i Samostalnih demokrata (SD). Iako je stranka u gradu doživjela poraz, i dalje je očuvala glasove s prošlih izbora. Broj glasača čak je porastao u apsolutnom iznosu za oko 4%.³⁷ U kotaru su izabrana oba kandidata HSS, prof. Krpan i Banić. Stranka ostaje vodeća u kotaru (64,76%) pobijedivši u svim općinama, osim Bakarca.³⁸ Iako je poraz u gradu udarac za HSS, stranka je očuvala broj birača, a u kotaru ojačala utjecaj.

HSS u oblasnoj skupštini ima 28 zastupnika, pa za ostvarivanje prevlasti treba koaliciju. U Karlovcu je 21. veljače održana sjednica oblasnih zastupnika HSS, uz nazočnost S. Radića. Na njegov prijedlog trebalo je ostvariti suradnju: sa SDS, a ako to ne uspije s radikalima i zastupnikom demokrata, i ako se ni to ne ostvari, prijeći u oporbu.³⁹ Bio je to novi "luping političkog avijatičara" Radića. Nakon prekida suradnje s radikalima u Narodnoj skupštini 28. siječnja 1927. ostvarena je suradnja s njima i zastupnikom demokratom u oblasnoj skupštini Primorsko-krajiške oblasti.⁴⁰ Predizborna obećanja dana gradu tek su dijelom ostvarena. Pitanje priključenja oblasti kotara Kastav i Krk (otoci Krk i Rab s općinama) uspješno je riješeno, ali tek nakon godine dana donošenjem hitnog zakona.⁴¹ Drugo obećanje, izbor Sušaka za sjedište oblasti nije ostvareno jer se oblasna skupština 17. svibnja izjasnila za Karlovac.⁴²

Tijekom 1927. nastavlja se rad na ustroju stranke. Mjesna organizacija HSS za Sušak utemeljena je 6. veljače, a potom je izabran Odbor gradske organizacije.⁴³ HSS je radio na povezivanju mladeži.⁴⁴ 27. veljače održan je utemeljiteljski skup omladinske organizacije HSS.⁴⁵ Središnjica je posvećivala pozornost zbivanjima na

³⁷ Ibid., "Grad i kotar Sušak u oblasnim izborima".

³⁸ Novi List br. 10 od 5. veljače 1927., "Jak porast HSS u Hrvatskom Primorju".

³⁹ Novi List br. 13 od 23. veljače 1927., "Pitanje radne većine u primorsko-krajiškoj oblasnoj skupštini".

⁴⁰ Novi List br. 17 od 9. ožujka 1927., "Prvi sastanak primorsko-krajiške oblasne skupštine". Omjer zastupnika u oblasnoj skupštini je: HSS 28, SDS 30, radikali 3 i Davidovićeви demokrati 1 (dr. Juričić sa Sušaka).

⁴¹ Novi List br. 35 od 2. svibnja 1928., "Pitanje pripojenja Kastva, Krka i Raba primorsko-krajiškoj oblasti."; Novi List br. 52 od 23. lipnja 1928., "Zakon o pripojenju Krka i Kastva Primorsko-krajiškoj oblasti.", Narodne Novine" br. 141 od 21. lipnja 1928., i "Službene Novine" br. 138-XLV od 19. lipnja 1928. Dr. Ivan Ribar podnio je na sjednici Narodne skupštine 27. travnja 1928. hitan prijedlog o priključenju kotara Kastav (općina Kastav) i Krk (otoci Krk i Rab s općinama) u sastav Primorsko-krajiške oblasti. Prijedlog je usvojen. Kralj je potpisao zakon 20. svibnja 1928. u Nišu, a ovaj je stupio je na snagu 19. lipnja objavljivanjem u "Službenim Novinama" kao "Zakon o pripojenju nekih općina Splitske i Ljubljanske oblasti Primorsko-Krajiškoj oblasti".

⁴² Novi List br. 37 od 18. svibnja 1927., "Oblasna skupština".

⁴³ Novi List br. 10 od 5. veljače 1927., "Velika manifestaciona skupština za pripojenje Kastavštine primor.-krajiškoj oblasti." Izborna sjednica održana je u kinu Balkan.

⁴⁴ Novi List br. 9 od 29. siječnja 1927., Poziv na osnivački sastanak omladinske organizacije HSS. Organizaciju se trebala osnovati 30. siječnja u restoranu "Zlatni Lav". Novi List br. 13 od 23. veljače 1927. "Iz omladinske organizacije HSS" Došlo je do odgode utemeljske sjednice za 23. veljače, a do tada je u prostorijama "Novog Lista" djelovao privremeni odbor.

⁴⁵ Novi List br. 17 od 9. ožujka 1927., "Omladinska organizacija HSS u Sušaku." Odbor su sačinjavali: Milan Banić, predsjednik; Delimir Crnjar i Pavao Čulić, potpredsjednici; Baldo Glavan tajnik; Anton Antončić, zamjenik tajnika; Anton Bablić, blagajnik; te odbornici: Andrija Gulin, Ivan Žvanut, Stipe Krželj, Dragutin Medić, Juraj Kauzlaric, Lužavec, Zidarić i Mustać.

Sušaku, nastojeći očuvati i ojačati utjecaj u gradu i kotaru.⁴⁶ Glavna godišnja sjednica HSS u Sušaku održana je 12. lipnja. Izabran je Odbor čiji je predsjednik bio dr. Mikulić.⁴⁷ Sastav Odbora ukazuje da HSS osobitu pozornost pridaje učešću radnika. Htjelo se pokazati da seoske organizacije većinom čine seljaci, a gradske radnici.

5. Izbori za Narodnu skupštinu 1927. i rad stranke do diktature 1929.

U pripremi za skupštinske izbore 1927. trebalo je odrediti kandidate.⁴⁸ Na sjednicama kotarskih organizacija tijekom svibnja raspravljalo se o više osoba.⁴⁹ HSS je za nositelja svih lista u županiji odredio dr. Mačeka.⁵⁰ Dr. Stanko Šibenik iz Vrbovskoga bio je nositelj, prof. pomorske akademije u miru Vilko Krpan kandidat kotara Bakar, Sušak i Krk-Kastav, a Antun Širola-Brnas, seljak iz Sv. Mateja (Viškovo), njegov zamjenik.⁵¹ Program za izborni okrug HSS je iznio u proglasima od 13. srpnja i 7. rujna 1927.⁵² Rezultati HSS na izborima bili su sljedeći: u gradu

⁴⁶ Novi List br. 22 od 26. ožujka 1927., "Mali narodi i svjetski mir." Tako je čelnik stranke S. Radić 24. ožujka 1927. održao predavanje "Mali narodi i svjetski mir" u Park hotelu; Novi List br. 23 od 30. ožujka 1927., "G. S. Radić u Hrv. Primorju i na otocima." Zanimljivo da S. Radić 25. ožujka nije održao skupštinu u Kastvu u Sv. Mateju. Kotarski poglavar Aničić zabranio ju je jer nije bila na vrijeme prijavljena.

⁴⁷ Novi List br. 45 od 18. lipnja 1927., "Glavna godišnja skupština HSS u Sušaku." Sjednica je održana u kinu Balkan, za članove odbora izabrani su: M. Banić, novinar, Pavle Bačić, trhonoša, Josip Bralić, privatni namještenik, Josip Baselli, novinar, Nikola Bujanović, radnik, Nikola Bušljeta, radnik, Delimir Crnjar, radnik, N. Čurbeg, priv. namještenik, Andrija Gulin, piljar, Dragutin Klarić, priv. činovnik, Berto Lulić, radnik, Franjo Majstorović, obrtnik, Roko Pitinac, radnik, Vlado Polić, mesar, Karlo Radić, trgovac, Ferdo Richter, piljar, Ivan Šikić, radnik, Kazimir Vidas, novinar i Ante Vrkljan, priv. činovnik, kao i predstavnici omladinske organizacije. Članak o ovoj skupštini objavio je UREM, Mladen, 1927., Sušačka Revija, Glasilo Kluba Sušačana, god. II, br. 8, Rijeka, 1994., str. 69-70.

⁴⁸ Novi List br. 47 od 25. lipnja 1927., "Žurne pripreme za izbore."; Novi List br. 50 od 9. srpnja 1927. "Dvije radikalne liste u Modruško-riječkoj županiji."

⁴⁹ Novi List, br. 37 od 18. svibnja 1927., "HSS i Hrvatsko Primorje." Spominjali su se Milan Banić, novinar, Abdon Glavan, pomorski kapetan, Silvestar Gudac, obrtnik, Vilko Krpan, prof. u miru, dr. Vinko Mikulić, odvjetnik i Franjo Ružić, općinski činovnik. Novi List br. 51, od 13. srpnja 1927. "Kandidature u modruško-riječkoj županiji." Pojavile su se tri struje: za Milana Banića, kapetana Abdona Glavana i prof. Vilka Krpana. Novi List br. 55 od 27. srpnja 1927., "Kandidature u modruško-riječkoj oblasti"; Novi List br. 56 od 30. srpnja 1927., "Kandidature u modruško-riječkoj županiji." Nakon vijesti da je za kandidata HSS u kotaru određen Banić, ipak je istaknuta kandidatura prof. Krpana.

⁵⁰ Novi List br. 50 od 9. srpnja 1927., "Nosioći kandidatskih lista HSS".

⁵¹ Novi List br. 55 od 27. srpnja 1927., "Kandidature u modruško-riječkoj oblasti."; Novi List br. 56 od 30. srpnja 1927. "Kandidature u modruško-riječkoj županiji" i Novi List br. 57 od 2. kolovoza 1927., "Kandidatske liste u modruško-riječkoj županiji."

⁵² Novi List br. 51 od 13. srpnja 1927., "Narodu hrvatskom, srpskom i slovenskom."; Novi List br. 67 od 7. rujna 1927., "Primorski Hrvati! Braćo seljaci, radnici i građani!"; Novi List br. 62 od 20. kolovoza 1927., "Izjava bana Tomljenovića." U predizbornoj aktivnosti HSS pojavio se ban u miru, dr. Tomljenović, dva puta nositelj liste na ovom području, koja je tada dobila blizu 6.000 glasova.

514 (24,41%), u kotaru 2016 (40,8%), a u županiji 17465 glasova (39,87%).⁵³ Izabrani su: dr. Stanko Šibenik, prof. Vilko Krpan, dr. Ivan Švegel posjednik iz Bleda i Grga Hećimović umirovljeni profesor iz Ogulina.⁵⁴

HSS je na izborima izgubio oko 200 glasova u apsolutnom broju, tj. oko 15%. Došlo je do rasapa glasova na druge stranke. Možda je dio glasača bio razočaran nedavnom odlukom oblasne skupštine da središte oblasti bude Karlovac. Za nju je glasovao dio zastupnika HSS, iako je stranka prije izbora obećala sjedište u Sušaku. Nije riješeno priključenje oblasti kotara Kastav i Krk. Neispunjavanje obećanja moglo je utjecati na odluku birača. Negativan učinak imale su i unutarstranačke borbe za kandidatska mjesta. Na razini kotara dolazi do 10% pada, ali su u odnosu na prošle izbore osvojeni Bakar i Kraljevica. Na razini županije pad iznosi oko 20%. Iako je došlo do pada broja i postotka glasača, stranka je očuvala najveći dio biračkog tijela, a u odnosu na prošle izbore dobila jedno zastupničko mjesto više. Nakon izbora na razini države došlo je do neočekivane suradnje između S. Radića i Pribičevića te formiranja Seljačko-demokratske koalicije 10. studenoga 1927.⁵⁵

Na Sušaku je Mjesna organizacija HSS za grad Sušak 8. travnja 1928. održala redovitu izbornu skupštinu. Izabran je novi Upravni odbor čiji je predsjednik ponovno dr. Mikuličić.⁵⁶ U Škrljevu je 29. travnja održana godišnja skupština kotarske organizacije HSS. Ante Vrkljan je aklamacijom ponovno izabran za predsjednika. U Upravni odbor ušli su predsjednici i tajnici pojedinih teritorijalnih organizacija. Donijeti su naputci za organizaciju i rad: 1. Svaka mjesna organizacija u roku od dva mjeseca mora održati izbornu skupštinu; 2. svaki član mora imati legitimaciju sa slikom predsjednika i plaćati najmanje 1 dinar članarine mjesečno, svaki odbornik, a najmanje tajnik i predsjednik organizacije moraju biti pretplaćeni na "Dom"; 3. mjesni odbor mora se sastajati najmanje jednom mjesečno, voditi zapisnik koji potpisuju svi članovi odbora, a mora se voditi i blagajnička knjiga; 4. plenarni sastanak mjesne organizacije mora se održati najmanje jednom u dva mjeseca i sastaviti izvješće za kotarsku organizaciju; 5. kotarske sastanke saziva predsjedništvo, a zastupnici u predstavničkim tijelima ne mogu ih sazivati bez dozvole predsjedništva;

⁵³ Novi List br. 69 od 12. rujna 1927., "Rezultati izbora za Narodnu Skupštinu." Ispravak u Novi List br. 72 od 21. rujna 1927., "Definitivni službeni rezultati izbora u žup. modr.-riječkoj." HSS, ukupno glasovali: Sušak I 113, 442, Sušak II 129, 503, Draga 28, 219, Kostrene 79, 187, Podvežica 49, 317, Trsat 116, 437, Ukupno 514, 2105, Kotar Sušak: 2016, 4940, Županija 17465, 43799.

⁵⁴ Novi List br. 70 od 13. rujna 1927., "Izabrani zastupnici HSS-a".

⁵⁵ ČULINOVIĆ, Jugoslavija, I, str. 511.

⁵⁶ Novi List br. 33 od 25. travnja 1928., "Mjesna organizacija HSS. za grad Sušak." Potpredsjednici su: Dragutin Radić, obrtnik, Berto Lulić, radnik, Josip Bralić, radnik; tajnici: Dragutin Klarić, priv. činovnik, Delimir Crnjarić, radnik; blagajnici: Pavao Bačić, javni bilježnik, Mate Frančičković, grad. činovnik i odbornici: Ivan Maračić, obrtnik, Milan Banić novinar i oblasni zastupnik, Andrija Gulin, piljar, Ante Vrkljan, činovnik, Nikola Bušljeta, radnik, Roko Pitinac, radnik, Josip Bahorić, grad. činovnik, Pavao Richter, piljar, Nikola Bunjanović, radnik, Ivan Šikić, radnik, Žarko Dundović, radnik, Rikard Čurbeg, radnik, dr. Dinko Vitezić, odvjetnik, Franjo Butorac, javni služnik, Josip Kurpis, obrtnik.

6. glavnu godišnju skupštinu saziva predsjednik svake godine u ožujku, najkasnije u travnju, a one mjesnih organizacija u siječnju i veljači; 7. na sjednicama za svaku mjesnu organizaciju glasuje po jedan odbornik; 8. o suradnji sa strankama u mjestu i kotaru odlučuje predsjedništvo kotarske organizacije u sporazumu sa vodstvom odnosno predsjednikom stranke, a tko se ogriješi biti će isključen iz mjesne i kotarske organizacije; 9. zabranjena je suradnja sa hegemonističkim srbijanskim strankama (radikalima i demokratima).⁵⁷

Stvaranje Seljačko-demokratske koalicije na Sušaku rezultira pokretanjem tjednika *"Gornji Jadran"* koncem 1927. Od 28. srpnja 1928. naslijedio ga je dnevnik *"Naša Sloga"*.⁵⁸ Novi politički savez dobro je prihvaćen u kotaru i gradu.⁵⁹ Atentat u skupštini na S. Radića i zastupnike HSS izazvao je reakciju stranke i organa gradske općine.⁶⁰

U vremenima nadolazeće diktature došlo je do rascjepa u gradskoj i kotarskoj organizaciji HSS. Upućene su kritike novinaru Milanu Baniću tvrdnjom da je nanio štete politici HSS i SDK jer je neprekidnim napadima na pojedince i grupe mnoge odbio od suradnje, a da se nikada u člancima nije okomio na nositelje režima Korošca, Davidovića, Grola i dr.⁶¹ Banić je u *"Našoj Slogi"* objavio otvoreno pismo kralju da *"učini kraj orgiji opijenih cinika na vlasti"* i ne dopusti *"da se izolira i dotuče"*

⁵⁷ Novi List br. 33 od 25. travnja 1928., *"Mjesna organizacija HSS. za grad Sušak."* Za I. potpredsjednika izabran je Marko Oštrić, za II. potpredsjednika Fran De Pauli, I. tajnik Dragutin Klarić, II. tajnik Slavko Lukčević, I. blagajnik Fran E. Ružić, II. blagajnik Ivan Škrobonja. Nazočni su predstavnici čak 28 organizacija. S područja gradske općine Sušaka: Sušak, Krimeja-Podvežica, Draga, Trsat, Kostrena Sv. Barbara, Drenova. Ostale organizacije s područja kotara bile su: Pašac, Svilno, Cernik-Čavle, Zastenice, Vel. Dražice, Male Dražice, Jelenje, Ratulje, Brnelići, Lubarska, Zoretići, Podkilavac, Podhum, Kukuljanovo, Škrljevo, Krasica, Praputnjak, Hreljin, Zlobin, Bakar, Kraljevica i Grobnik.

⁵⁸ Novi List br. 62 od 28. srpnja 1928., *"Naša Sloga."*; DESPOT, Miroslava, Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843.-1945., Zbornik Rijeka, Rijeka, 1953., str. 629. Urednik prvoga bio je Viktor Cerić, a surađivali su dr. Gjuro Červar, M. Banić, Krešo Smokvina i dr. Krug drugoga je proširen karlovačkim načelnikom Butorcem, ing. Kabalinom iz Karlovca, tj. Novog, Antom Vrkljanom i dr. Ivom Orličem i još nekima iz Sušaka.

⁵⁹ Novi List br. 65 od 8. kolovoza 1928., *"Skupština HSS u Grobniku."* U Grobniku održana skupština HSS koja je izrazila podršku politici S. Radića i SDK.

⁶⁰ Kao kuriozitet navedimo podatak da je tragičan događaj rezultirao i nekim stranačkim sukobima, koji su doveli do izbora novog Odbora organizacije HSS na Jelenju. Nova organizacija HSS izabrana je u Jelenju 11. kolovoza. Dotada je tamo bila jaka struja Hrvatske pučke stranke ("pučkaša") župnika dr. Augustina Juretića. Prema navodu tiska na dan Radićeva pogreba načelnik je dao dozvolu za održavanje plesa, a župnik nije dao da se zvoni. U organizaciju su ušla i oba župnikova brata. U Odbor su ušli: Gašpar Juretić, predsjednik, Stjepan Valić, potpredsjednik, Franjo Maršanić, tajnik, Rafel Juretić, blagajnik, te odbornici: Viktor Rempešić, Simon Lukežić, Dragan Maršanić, Stanko Juretić, Viktor Klič, Jakov Juretić i Andrija Juretić., Novi List br. 68 od 15. kolovoza 1928., *"Nova organizacija HSS u Jelenju."*; Novi List br. 72 od 29. kolovoza 1928., *"Velebna komemoracija S. Radića na Grobničkom Polju."* Krajem kolovoza HSS je organizirao i posebnu komemoraciju na Grobničkom polju.

⁶¹ Novi List br. 65 od 8. kolovoza 1928., *"Červar-Banićeva "Sloga" i mi."*

posljednji od većih političkih autoriteta, t.j. Svetozar Pribičević.”⁶² “Naša Sloga” je 19. listopada javila o sukobu u HSS, o ostavci dr. Mikuličića i skupštini koja će se održati 4. studenoga.⁶³ Dio previranja je izbor čelnika stranačke mladeži na konstituirajućoj skupštini omladine HSS 28. listopada, na kojoj je ukazano povjerenje dotadašnjem čelništvu.⁶⁴ Na sjednici se provjeravaju snage pojedinih struja, a pobijedila je ona koja do tada vodi stranku na Sušaku. Izvanredna glavna skupština mjesne organizacije HSS održana je 4. studenoga 1928. uz nazočnost oko 300 članova. Pobijedila je struja predsjednika dr. Mikuličića te je uz neke izmjene izabran stari Odbor.⁶⁵ Protivnu struju podržava “*Novi List*”, koji je sukob označio borbom između “*hegemonista*” oko “*Naše Sloge*” (dr. Červar, Mikuličić, Maračić, Vidman, M. Banić i dr.) i “*boraca za ravnopravnost*” (Hodko, Smokvina, Suzanić, Pajkurić, Dobrila, Glavan, Matković i dr.), koje Banić drži “manjim” Hrvatima u HSS.⁶⁶

Stranački sukob nije puka borba za prevlast pojedinih osoba u stranci već se temelji na različitim stajalištima o političkim pitanjima. Podaci ukazuju da je M. Banić kralja držao jedinom čimbenikom koji može riješiti nastalu političku situaciju nakon Radićeve smrti, iako ne odbacuje Pribičevića. M. Banić kasnije postaje veliki zagovornik diktature kralja Aleksandra i pobornik “tvrde linije”. Dr. Mikuličić, također podržava režim, a za Stojadinovićeve vlade 5. studenoga 1938. imenovan je gradonačelnikom.⁶⁷ Druga skupina unutar HSS u kralju ne vidi osobu koja će hrvatsko pitanje riješiti u interesu Hrvata.⁶⁸ Sukobi u HSS na Sušaku nisu riješeni izborom novog čelništva.⁶⁹ Stranačke aktivnosti prekinute su uvođenjem diktature, proširenjem Zakona o zaštiti države.⁷⁰ Mnogi su članovi HSS prisiljeni pobjeći, u čemu im na

⁶² Novi List br. 85 od 17. listopada 1928., “*Smiješno napuhavanje*.” Članak je prvo zabranjen, ali je zabrana ukinuta.

⁶³ Novi List br. 86 od 20. listopada 1928., “*Odnosi među pristašama HSS u Sušaku*.”

⁶⁴ Novi List br. 89 od 31. listopada 1928., “*Organiziranje omladine HSS u Sušaku*.” Privremeni predsjednik bio je Rudolf Vukelić, a dotadašnji tajnik Skomina izvijestio je o radu koji se sastojao od organiziranja oko 50 omladinaca. Pročitana su i prihvaćena pravila, a zatim izabran Odbor: Rudolf Vukelić, predsjednik; Rudolf Seršić, podpredsjednik; Skomina i Blažević, tajnici; A. Balen, blagajnik; odbornici: B. Simić, I. Medanić, A. Blažević; nadzorni odbor: D. Ožanić, J. Srića; časni sud: J. Rožmanić, V. Butković i J. Pšorn. Sjednica je održana u prostorijama Hrvatskog sokola.

⁶⁵ Novi List br. 91 od 7. studenoga 1928., “*Izvanredna glavna skupština mjesne organ. HSS*.” Na sjednici je Ivan Maračić stavio prijedlog za isključenje pripadnika protivne struje, do čega nije došlo jer su oni odbili iskaznice HSS i više se nisu držali članovima.

⁶⁶ Novi List br. 96 od 28. studenoga 1928., “*Pod krivim cimerom*.”; Novi List br. 95 od 21. studenoga 1928. “*U redovima HSS na području grada Sušaka*” Baniću su protivnici zamjerali istodobni izbor u Odbor organizacije na Trsatu i Gradski odbor Sušaka, što je protivno stranačkim propisima.

⁶⁷ DAR, Sušak, Prezidijalni, br. 467/938 Kralj. banska uprava 5. studenoga.

⁶⁸ HORVAT, Josip, *Politička povijest Hrvatske, I-II*, (pretisak), Zagreb, 1990., str. 452. Ne smijemo zaboraviti da je i sam dr. Vladko Maček prigodom uvođenja diktature izjavio da je “*lajbek raskopčan*” te se “*obzirom na veliku mudrost nj. vel. kralja nadam, se da će nam uspjeti ostvariti ideal hrvatskog naroda: da Hrvat bude gospodar u svojoj slobodnoj Hrvatskoj*.”

⁶⁹ Novi List br. 13 od 23. veljače 1927., “*Iz omladinske organizacije HSS*.” O tome svjedoči podatak o novom utemeljenju organizacije mladeži na Sušaku, predviđenom za 23. veljače u prostorijama “*Novog Lista*”, do kojega je trebao djelovati Privremeni odbor.

⁷⁰ ČULINOVIC, Jugoslavija, II, str. 12. Riječ je o članku 3. Zakona.

ruku ide blizina državne granice.⁷¹ Drugi, npr. M. Banić i dr. V. Mikuličić prešli su na stranu režima.

Zanimljiv je podatak o novopostavljenom gradskom načelniku Gjuri Ružiću.⁷² U "Popisu činovnika gradske općine Sušak" od 30. rujna 1931., u rubrici "Bivša politička pripadnost", upisan je kao "radićevac", kao i 11 od ukupno 29 gradskih činovnika.⁷³ Članom gradskog vijeća imenovan je dotadašnji član HSS M. Banić.⁷⁴ Režim je izabrao članove HSS za koje smatra da neće raditi protiv njega. Za razliku od M. Banića, koji je otvoreno podržavao režim, načelnik Ružić uspio je očuvati dojam političke neutralnosti. Nakon ubojstva kralja Aleksandra i za Namjesništva kneza Pavla gradsko zastupstvo pod vodstvom G. Ružića do 20. listopada 1938. iskazuje određene značajke hrvatstva.⁷⁵

⁷¹ Primorje br. 45 od 29. srpnja 1939., "Političke prilike i politički ljudi u Sušaku." Tako je npr. Jure Tagliaferro, koji je i prije, za progona stranke 1925., pobjegao u Rijeku, od 1931. do 1937. ponovno morao emigrirati.

⁷² DAR, Sušak, Prezidijalni, br. 73/930 Kraljevska banska uprava Savske banovine Gradskom načelstvu Sušak 12. lipnja br. 17555/II.

⁷³ Ibid., br. 198/931 popis od 30. rujna 1931. upućen Okružnom inspektoratu Savske banovine.

⁷⁴ Ibid., br. 73/930 Kraljevska banska uprava Savske banovine Gradskom načelstvu Sušak 12. lipnja br. 17555/II.

⁷⁵ LUKEŽIĆ, Irvin, *Tvorci modernog Sušaka*, Sušačka revija, god. II, br. 5, Rijeka, 1994., str. 14-15. Za akt ostavke vidi DAR, Sušak, Prezidijalni, br. 445/938 od 20. listopada 1938. Ružić Gjuro (Đuro, Jurica) ml. gradskim načelnikom bio je od 1929. do 1939. (točnije od 12. lipnja 1930. do 20. listopada 1938. op. Ž.B.) "Nastavljaajući s uspješnom komunalnom politikom svoga prethodnika Jurja Kučića, za svoga mandata dosljedno provodi u djelo započeti preobražaj grada tako da Sušak u njegovo doba doživljava najveći uspon u svojoj novijoj povijesti. Svojom zauzetošću i okretnošću redovito je pronalazio mogućnosti kreditiranja velikih poduhvata, odlazeći vrlo često u Zagreb i Beograd, kako bi na nadležnim mjestima intervenirao u rješavanju važnijih gradskih pitanja. Zahvaljujući tome, tridesetih godina sušačka općina postaje najjači građevinski poduzetnik u gradu, a Sušak postojano, gotovo danomice, mijenja svoje vanjsko lice. ...Poduhvatio se isprva podizanja zgrade Pučke kuhinje na Brajdici, zatim izvodi radove na uređenju i asfaltiranju svih važnijih sušačkih prometnica, gradi carinska skladišta u gradskom pristaništu i novu tržnicu, uspijeva ishodovati povoljne kredite za dovršavanje Banovinske bolnice, problem kroničnog nedostatka pitke vode rješava usavršavanjem vodovodne mreže i napajanjem s izvorišta u Martinšćici, brine o uređenju kanalizacije i lučkih postrojenja, unapređenju cjelokupne infrastrukture, rekonstrukciji sportskog igrališta na Krimeji i održavanju ostalih sportskih objekata, preuređenju Park-hotela-Pećine i drugih turističkih kapaciteta, gradnji novih crkava i čitavog niza drugih objekata javne namjene. Znatnim je doprinosima omogućio, primjerice, izgradnju Doma Jadranske straže u Sušaku, Planinarskog doma na Platku i Doma za slabunjavu djecu u Skradu. ...Svojevrsna kruna Ružićevih modernizatorskih nastojanja je gradnja velebnog Hrvatskog kulturnog doma, koji sa svojih četrest katova predstavlja najvišu građevinu u tadašnjoj državi. Sušački oblakoder, podignut na ruševinama staroga Kortila, najopsežnija je gradnja u Sušaku od njegova postanka i simbolizira konačnu pobjedu novoga vremena koje nije više sentimentalno prema prošlosti. U skladu s potrebama novoga doba Ružić postupno provodi reorganizaciju i usavršavanje gradske uprave, preuzimanje Elektro kao kapitalnog komunalnog poduzeća koje od privatnika prelazi u ruke sušačke općine i uvodi mnoge druge inovacije. Posebno su velika njegova dostignuća na području turističke privrede. Godine 1929. osniva i tijekom čitava desetljeća vodi Savez za unapređenje turizma Gornjeg Jadrana, a njegovom se zaslugom

6. Skupštinski izbori 1935.

Na skupštinske izbore 1931. izlazi samo vladina lista, dok je na izbore 1935. HSS izašla kao dio Udružene opozicije (UO). Kandidat HSS i UO na listi dr. V. Mačeka na Sušaku bio je Ante Vrkljan.⁷⁶ HSS je u gradu dobio 487, u kotaru 2884 (63,32%), a ukupno 3374 (44,41%).⁷⁷ Lista UO u gradu je osvojila jedva 16% glasova. U kotaru, bez grada, situacija je povoljnija, ali je uspjehom u gradu Jevtićeva lista ostvarila tijesnu pobjedu. Razlog gubitka glasova na razini grada organiziran je pritisak na birače, poglavito putem javnog glasovanja. Gradski puk ovisan je o poslodavcima, a ovi o središnjoj vlasti, koja im može osigurati ili uzeti poslove. Izrazit je neuspjeh UO na Kostreni i Trsatu, dok u ostatku kotara prevladava seoski puk koji se bavi poljoprivredom, što ih čini egzistencijalno neovisnijima, a to daje i veću slobodu pri glasovanju.

Nakon višegodišnjeg zastoja u radu uzrokovanog zabranom rada političkih stranaka HSS obnavlja organizaciju, često se sukobljujući s pristalicama režima.⁷⁸ Pored ranije mreže lokalnih organizacija u podopćinama, iznad koje su Gradska i Kotarska organizacija, teži se širenju vodoravnog ustroja gradske organizacije, temeljenom na strukovnoj povezanosti. Početkom 1937. osnovane su sekcije za pojedina područja, npr. *Privredno-financijska sekcija*. Na Sušaku je djelovalo više strukovnih udruga trgovaca, otpremnika itd., a neke imaju velik utjecaj na gradska gospodarska kretanja. Sušački HSS odlučio je ostvariti prevlast stranke u njima.⁷⁹ U Sušaku je 1937. utemeljena *Hrvatska građanska*, a u okolnim mjestima *Hrvatska*

uspostavlja prva zrakoplovna veza na liniji Beč-Klagenfurt-Ljubljana-Sušak (1936.). Uviđajući već u to vrijeme važnost automobilskeg prometa za razvoj modernog turizma, zalagao se za izgradnju cestovne magistrale duž jadranske obale, od Sušaka do Budve, te kontinentalnih pravaca turističke ceste od Ljubljane do Sušaka i od Sušaka do Zagreba. Stoga je već uoči drugog svjetskog rata uređena trasa magistralne ceste od Sušaka do Crikvenice."

⁷⁶ SOBOLEVSKI, Mihael, Grobinština između dva svjetska rata, u zborniku Grobnština u radničkom pokretu i revoluciji, Rijeka, 1981., str. 51-52.

⁷⁷ DAR, Sušak, Prezidijalni spisi, 1935., bez oznake broja spisa, rukom pisana tabela rezultata i članova biračkih odbora; STATISTIKA izbora narodnih poslanika za narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935., Beograd, 1938., preslik dobiven od dr. sc. Mihaela Sobolevskog. Maček (glasovali, upisani): Sušak I 58 (599, 887), Sušak II 47 (627, 948), Draga 101 (341, 458), Kostrena 54 (300, 634), Podvežica 122 (451, 682), Trsat I 60 (364, 500), Trsat II 45 (360, 525), Ukupno 487 (3042, 4634), Kotar 2884 (4554, 5583), Ukupno 3374 (7596, 10217).

⁷⁸ UREM, Mladen, Nedeljni sukob u Orehovici, Sušačka revija, god. III, br. 9, str. 55; tekst preuzeo od "Hrvatske misli", Zagreb 1936., Tijekom 1936. došlo je hapšenja M. Šarinića i K. Valjana nakon sukoba u Orehovici gdje je Udruženje kazališnih dobrovoljaca u Sušaku na čelu s R. Tatalović Tomićem, "bivšim svemoćnim generalnim tajnikom pokojne JNS" izvelo predstavu. Po završetku predstave održao je govor na koji je reagirao Marijo Šarinić, došlo je do sukoba i 4 su osobe uhapšene.

⁷⁹ Primorje br. 4 od 15. listopada 1938. "*Privredno-financijska sekcija gradske organizacije HSS nastavlja s radom.*" Imala je 20-tak članova. Na njenom čelu nalazio se Vladimir Antić, a sekcija je pobijedila na izborima za Udruženje trgovaca u Sušaku.

seljačka zaštita.⁸⁰ Gradska organizacija dobila je 1938. i prostor za svoj rad.⁸¹

7. Skupštinski izbori 1938. i zbivanja do 1940.

Stranka se stala pripremati za skupštinske izbore 1938. Gj. Ružić 20. listopada 1938. upućuje okružnicu o napuštanju dužnosti predsjednika gradske općine, bez obrazloženja, a ostavku daje i skupina vijećnika.⁸² Iako načelnik ne istupa kao član HSS, ipak hrvatskim usmjerenjem u radu zastupstva posredno jača utjecaj UO. Udarac za HSS je imenovanje dr. Vinka Mikuličića, ranijeg predsjednika gradske organizacije, a poslije pobornika režima za načelnika 5. studenoga.⁸³

Dr. Maček izdao je "*Upute za izbore*".⁸⁴ U predizbornom radu isticali su se zastupnik Ante Vrkljan i tajnik kotarske organizacije HSS Marijan (Marijo) Šarinić. Ponovno se spekuliralo oko određivanja kandidata. Kotarska organizacija na sjednici 23. listopada utvrđuje da će kandidat za kotar i grad Sušak biti Vrkljan, a zamjenik Šarinić.⁸⁵ O razmircama svjedoče nove raspre i isključenja članova organizacije.⁸⁶ Gradska organizacija HSS na čelu s predsjednikom dr. Dinkom Vitezićem održala je

⁸⁰ Ipak se ne možemo složiti s primjedbom da su one "*stvorene su po ugledu na slične fašističke organizacije u Italiji i Njemačkoj*", što tvrdi TERZIĆ, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941.*, I, str. 176-177.

⁸¹ Primorje br. 1 od 24. rujna 1938., "*Konačno i sušačka hrvatska društva imaju svoje prostorije*." Gradska organizacije, Omladina HSS, te neke druge hrvatske udruge su u rujnu 1938., zauzimanjem trgovca Ivana Petraka, dobile prostorije u kući Vilhar, Supilova 3.

⁸² DAR, Sušak, Prezidijalni, br. 445/938 od 20. listopada 1938.

⁸³ Ibid., br. 467/938 Kralj. banska uprava 5. studenoga. JURKOVIĆ, Edi, *Izbori na Sušaku 1938.*, Sušačka revija, god. I, br. 2-3, Rijeka, 1993., str. 15-17. HSS je računala na očuvanje utjecaja putem nekoliko uglednih zastupnika iz Primorja. Bili su to Sušačan Ante Vrkljan, a u susjednom crikveniškome kotaru trgovac Franjo Burić.

⁸⁴ Primorje br. 5 od 22. listopada 1938., "*Upute za izbore*." Treba sazvati kotarski sastanak, utvrditi birališta sa prošlih izbora i predložiti predstavnike liste, te zamjenike.

⁸⁵ Primorje, br. 6 od 29. listopada 1938., "*Tjedni politički pregled*." Glasinu o tome objavio je list JRZ "*Primorske Novine*." Prema njima jedna struja ističe A. Vrkljana, a druga je, unutar Gradske organizacije, predlagala dr. Stjepana Krasnika, predsjednika Trgovinske industrijske komore.

⁸⁶ Primorje, br. 7 od 5. studenoga 1938., "*Sastanak kotarske organizacije*." Na sjednici kotarske organizacije od 30. listopada. M. Šarinić se zahvalio na mjestu zamjenika i predložio da to bude Vinko Frančišković iz Praputnjaka. Na sjednici je ipak odlučeno da zamjenik bude Šarinić. JURKOVIĆ, op. cit., str. 15-17. Spominje podatak, koji nismo mogli provjeriti, da je zbog Šarinićevog odbijanja zamjenikom ipak postavljen Vinko Frančišković. Podatak ipak nije vjerodostojan jer je Ante Vrkljan potvrđen kao kandidat HSS za grad i kotar Sušak, a Marijo Šarinić kao njegov zamjenik od strane Kotarskog suda u Sušaku, kao i predstavnici i zamjenici HSS za pojedina glasačka mjesta., Primorje, br. 9 od 19. studenoga 1938., "*Ante Vrkljan kandidat HSS za grad i kotar Sušak*."; Primorje, br. 10 od 26. studenoga 1938., "*Ivan Maračić isključen iz HSS. Saopćenje Gradske organizacije HSS u Sušaku*." O sukobima svjedoči i odluka o isključenju Ivana Maračića, iz Gradske organizacije HSS od 18. studenoga 1938., zbog "*destruktivnog i štetnog rada za naše hrvatske nacionalne interese*" i "*napadaja, kleveta i uvreda naših vodećih ljudi u Sušaku, koje je širio putem letaka i pisanjem u "Hrvatskom Borcu"*."

niz skupova, a promidžbom se ističe tjednik "Primorje".⁸⁷ Aktivne su i mjesne organizacije.⁸⁸ Rezultati HSS na izborima 1938. bili su: u gradu 2.243 (61,35%), u kotaru 4.110 (87,46%), ukupno 6.353 glasa (76,03%) samo za HSS u okviru UO.⁸⁹ U gradu je UO dobila je 64,44% glasova, od čega 95,2% kandidatu HSS, a 3,09% SDS na listi dr. Mačeka. U kotaru je lista dr. Mačeka ostvarila velik uspjeh, dobivši najviše glasova u: Jelenju, Grobniku, Podhumu, Hreljinu, Krasici, Škrljevu i Čavlima. HSS postaje jedina ozbiljna politička snaga u Sušaku i kotaru. Protivnici su listom poraženi, a nije im pomogao niti institut javnog glasovanja. Grad se "jednodušno" svrstao uz politiku HSS. Osokoljenost pobjedom odražava se osnivanjem novih lokalnih organizacija.⁹⁰

⁸⁷ Ibid., "Velebni sastanak članstva HSS u Sušaku." U predizbornoj borbi znatnu pomoć pružio je član HSS i urednik tjednika "Primorje" Franjo Pavešić. TADEJEVIĆ, Vinko, Reafirmacija stvaralaštva pok. Franje Pavešića hrvatskog književnika i novinara, Sušačka Revija, god. III, br. 12, Rijeka 1995., str. 82. Franjo Pavešić rođen je u Krasici 27. rujna 1907. Školu je polazio u Bakru, trgovačku akademiju u Sušaku, a studij na Slobodnoj školi političkih znanosti u Pragu. Utemeljitelj je, izdavač i urednik tjednika "Primorje" u razdoblju od 1939. do 1941. Tijekom II. svjetskog rata bio je neko vrijeme kulturni ataše veleposlanstva NDH u Rimu. Nakon rata bio je izložen progonima, pisao je, ali nije objavljivao. Rukopisi obrađuju i društvenu te političku tematiku, prikupio je izvorne materijale o odnosima talijanskog iredentizma spram Hrvata u Istri tijekom prošloga stoljeća do 1918., između ostaloga zapisnike Sabora u Poreču od 1861. do 1865. Umro je u Zagrebu 1963.

⁸⁸ Primorje, br. 10 od 26. studenoga 1938. "Velebni sastanak članstva HSS u Sušaku." Gradska organizacija HSS na Sušaku održala je skup 20. studenoga. Vodio ga je njen predsjednik dr. Dinko Vitezić, koji je komemorirao život i zasluge dr. Ante Trumbića za Sušak. Iza njega govorio je urednik tjednika "Primorje" Franjo Pavešić. Ibid., "Dvije skupštine HSS u Kostreni Sv. Luciji i Sv. Barbari." Slijedile su dvije skupštine HSS u Kostreni Sv. Lucije i Sv. Barbare. Govorili su predsjednik mjesne organizacije, kapetan Ivan Gržalja i član HSS Ivan Sveško.; Primorje, br. 11 od 3. prosinca 1938., "Jakov Grabar kandidat HSS za kotar Kastav o potrebama svoga izbornog kotara." Marijo Šarinić okupio je velik broj ljudi u svom rodnom kraju, na skupštini HSS u Podvežici.; Primorje, br. 12 od 10. prosinca 1938., "Sastanak HSS na Trsatu." Mjesna organizacija HSS na Trsatu održala je skup 3. prosinca, uz vodstvo svoga predsjednika organizacije Petra Bačića. Ibid., "Velike skupštine HSS u Sušaku i Svetom Mateju." Sutradan je dr. Rudolf Bičanić bio gost predstavljanja gradske organizacije HSS na terasi hotela Jadran.; Primorje, br. 11 od 3. prosinca 1938., "Skupština HSS u Čavlima, Krasici i Kukuljanovu". U sušačkom kotaru održane su predizborne skupštine HSS u Čavlima, Krasici i Kukuljanovu. U Čavlima je 27. studenoga predsjedavao Vinko Modrić, trgovac, načelnik općine Cernik-Čavle Ivan Miculinić, te tajnik HSS Blaž Vlašić. U Kukuljanovu je predsjedao Vid Mičetić, a u Krasici načelnik Dragutin Mikuličić.; Primorje, br. 12 od 10. prosinca 1938., "Velike skupštine HSS u Sušaku i Svetom Mateju." U susjednom kotaru Kastav održana je skupština u Sv. Mateju, na kojoj je govorio Antun Host, zamjenik kandidata.

⁸⁹ Primorje, br. 13 od 17. prosinca 1938., "Pobjeda Hrvatske Seljačke Stranke u gradu i kotaru Sušak." Lista UO (dr. Maček, SDS, ukupno izašli birači): Sušak 2.356 (2.243, 113, 3656), Kotar 4.277 (4.110, 167, 4699), Ukupno 6.633 (6.353, 280, 8355).

⁹⁰ Iako je Zamet teritorijalno pripadao kotaru Kastav, on je ipak bio upućen na grad Sušak., Primorje br. 43 od 15. srpnja 1939., "Vijesti iz Zameta." Tako je 1939. utemeljena organizacija HSS u Zametu na čelu s predsjednikom Ilijom Mavrovićem.

Novu veliku pobjedu stranke, sporazum Cvetković-Maček i osnutak Banovine Hrvatske sušački HSS je oduševljeno pozdravio. Tajnik kotarske organizacije bio je Šarinić, a gradske odvjetnik dr. Oskar Turina.⁹¹ Na Sušaku djeluje *Hrvatska seljačka zaštita*.⁹² Utemeljenjem Banovine Hrvatske došlo je do kadrovskih promjena u gradskoj upravi. Umjesto v.d. predsjednika Kolacija imenovan je povjerenik gradske općine Miroslav Blažičević, a nakon njega 19. prosinca 1939. Šarinić.⁹³ Rješenjem Bana banovine Hrvatske od 15. svibnja 1940. postavljena je uprava gradske općine, a gradskim načelnikom postaje Marijo Šarinić.⁹⁴ Takva situacija potrajala je do napada država Trojnog saveza na Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941.

8. Zaključno razmatranje

HRSS je 1920. započela svoj rad na području Sušaka sa samog "dna", dobivši zanemarivih 1% glasova. Tijekom godina, strpljivim je radom stranka ukazala nasljednicima negdašnjih primorskih pravaša da im mjesto nije s demokratima. Posvetivši pozornost specifičnim problemima Sušaka, pogotovo prijetnjama talijanskog iredentizma, dokazujući želju stranke za ostvarenjem ravnopravnosti Hrvata u državi, a ne rušenjem države, HSS je stekao povjerenje birača. Prvo su uz stranku pristali oni u susjednim općinama sušačkog kotara, a sredinom 20-tih godina i sami građani Sušaka. HSS stvara kvalitetan ustroj mjesnih podružnica, gradske i kotarske organizacije te mladeži koja ostaje aktivnom do Šestosiječanjske diktature. Povratkom stranačkog života HSS se oporavlja i nastavlja daljnjim širenjem utjecaja, sada i putem strukovnih podružnica. Izbori 1938. donose veliku pobjedu u gradu i kotaru, a nakon osnutka Banovine Hrvatske članovi HSS i formalno dolaze na čelo gradskih organa vlasti.

Summary

CROATIAN PEASANT PARTY IN SUŠAK 1920-1940

The activities of Croatian Republican Peasant Party (HRSS) in Croatian Littoral started with the failure at the elections for Constituent Assembly. The resistance of

⁹¹ Primorje br. 45 od 29. srpnja 1939., "*Hrvatska trobojka vijori na zgradi gradske općine*." Dana 3. rujna održan je skup na Sušaku, kojem predsjedava Rude Maračić.; Primorje br. 57 od 21. listopada 1939., "*Dr. Milan Špehar*." - osmrtnica. Istaknuti član sušačke organizacije HSS bio je i pravnik dr. Milan Špehar.

⁹² Primorje br. 66 Božić 1939., "*Zapovjedništvo HSZ Sušak*." Zapovjednik je Šuligoj.; Primorje br. 91 od 15. lipnja 1940., "*Zapovjednik HZ Jure Oršić isključen iz HSS*." Iz 1940. potječe podatak da je tadašnji zapovjednik Hrvatske zaštite (HZ) Jure Oršić isključen iz HSS na sjednici Upravnog odbora HSS za grad i kotar Sušak.

⁹³ DAR, Sušak, Prezidijski, br. 128/1939. komplet spisa. Šarinić je imenovan temeljem rješenja Banske vlasti Banovine Hrvatske.; Primorje br. 55 od 7. listopada 1939., "*Za gradske izbore*."

⁹⁴ Ibid., Rješenje Bana banovine Hrvatske od 15. svibnja 1940. br. 48.782-1/2-1940. Šarinić je istim aktom razriješen dužnosti povjerenika gradske općine Sušak.

HRSS towards the state establishment under the formula of Belgrade for the people from Sušak denoted the extremism that might terminate with collapse. HRSS has not adapted the political programme to the local situation in Sušak. The same consequence occurred again at the assembly elections 1923 in the town, while the results in the county were considerably better. Gradually, HRSS became supported by rural population of district communes. At the assembly elections 1925, HRSS turned into the respectable, third party in the town. The group of the democrats approached Croatian Peasant Party (HSS) and at the elections for town council 1926, HSS increased to 34% votes thus becoming the second rate party. The voting figures were the same at district elections 1927, while the assembly elections pointed out the descent on 20% (perhaps certain number of the voters happen to be disappointed when Karlovac became the centre of the district). Disputes and the split in the city and county organization of HSS occurred in further period of impending dictatorship. The elections 1935: HSS participates as the segment of the joint opposition (UO) and the results descend on low 16% because of the organized regime pressure. The results of the elections 1938, (62 %) determine the party as the only political force in the town. The establishment of the Autonomous Banovina of Croatia was enthusiastically approved by HSS in Sušak and the secretary of the district organization Mario Šarinić became the district head in 1940. HRSS started to perform the activities in Sušak from the very "bottom" (1920) and in the course of years managed to acquire the approval of the majority of population due to the concern about town problems particularly referring the threat of irredentism.

Key words: *Croatian Peasant Party, HSS, Sušak, 1920-1940.*

Zusammenfassung

AKTIVITÄTEN DER KROATISCHEN BAUERNPARTEI (HSS) IN SUŠAK VON 1920-1940

Die Arbeit der Kroatischen Republikanischen Bauernpartei, HRSS beginnt im Küstenland 1920 mit dem Misserfolge bei den Wahlen für das Konstituierung des Parlaments. Der Widerstand der HRSS gegen die Schaffung eines Staates nach Belgrader Rezept ist für die Bewohner Sušaks ein Extrem, das mit Zerfall enden konnte. Die HRSS hat ihr politisches Programm nicht der lokalen Situation von Sušak angepasst. Dasselbe wiederholte sich bei den Parlamentswahlen 1923 in der Stadt, während die Ergebnisse im Kreis viel besser waren. Die HRSS findet langsam Stützpunkte bei der Landbevölkerung der Vorstadtgemeinden. Bei den Parlamentswahlen von 1925 wurde die HRSS die beachtliche dritte Partei der Stadt. Eine Gruppe von Demokraten treten 1925 der HSS bei. Bei den Wahlen zum Stadtrat von 1926 wächst die HSS auf 34% an und ist damit die zweitgrößte Partei. Das Ergebnis wird bei den Wahlen von 1927 erneuert während es bei den Wahlen zum Parlament auf 20% absinkt. Vielleicht ist ein Teil der Wähler von Karlovac als Sitz des Kreises enttäuscht. Zur Zeit der kommenden Diktatur kam es zu Zwistigkeiten in der Stadt- und Kreisorganisation der HSS. Bei den Wahlen von 1935 erscheint die

HSS als Teil der Vereinten Opposition (UO) und erhält nur 16 % der Stimmen wegen des organisierten Druckes, den das Regime auf die Wähler ausübte. Bei den Wahlen von 1938 erreicht sie um die 62% und wird zur einzigen ernsthaften politischen Kraft in der Stadt. Die Gründung der Banovina Kroatien wird von der HSS Sušak begeistert begrüßt, und der Sekretär der Kreisorganisation Marijo Šarinić wird 1940 Bürgermeister. Die HRSS hat 1920 in Sušak ihre Arbeit ganz "unten" begonnen und im Laufe der Jahre die Mehrheit des Volkes für sich gewonnen indem sie den Problemen der Stadt, besonders der Gefahr des Irredentismus ihre Aufmerksamkeit geschenkt hat.

Schlüsselwörter: HSS, Sušak, 1920-1940.

Sommario

LE ATTIVITÀ DEL PARTITO CONTADINO CROATO NELLA SUŠAK 1920-1940

Le attività del Partito contadino repubblicano croato (HRSS) nel Litorale croato iniziarono con il fallimento alle elezioni per l'Assemblea costituente. La resistenza dell'HRSS nei confronti dell'apparato statale nella formula di Belgrado per il popolo di Sušak indicava l'estremismo che poteva terminare con la caduta. L' HRSS non aveva adattato il programma politico alla situazione locale di Sušak. La stessa conseguenza si verificò nuovamente alle elezioni assembleari del 1923 nella città, mentre i risultati nella contea furono considerevolmente migliori. Gradualmente l' HRSS divenne sostenuto dalla popolazione rurale dei distretti comunali. Alle elezioni assembleari del 1925 l'HRSS si trasformò nel terzo, rispettabile partito della città. Il gruppo dei democratici si avvicinò al Partito contadino croato (HSS) e alle elezioni per il consiglio comunale del 1926 l' HSS salì al 34% dei voti così diventando il secondo partito. I numeri elettorali furono gli stessi alle elezioni distrettuali del 1927, mentre le elezioni assembleari fecero rilevare una discesa al 20% (forse un certo numero di elettori rimasero delusi quando Karlovac divenne il centro distrettuale). Nel successivo periodo dell'imminente dittatura vi furono dispute e la divisione in organizzazione cittadina e conteale dell' HSS. Nelle elezioni del 1935 l' HSS partecipò come parte dell'Opposizione unita (UO) e i risultati scesero allo 16% circa a causa delle pressioni di regime organizzate. Gli esiti delle elezioni del 1938 (62%) sancirono il partito come la sola forza politica nella città. L'apparato del Banato di Croazia fu entusiasticamente sostenuto dall' HSS a Sušak e il segretario dell'organizzazione distrettuale Mario Šarinić divenne il responsabile conteale nel 1940. L' HRSS iniziò a svolgere le attività a Sušak veramente dal «fondo» (1920) e nel corso degli anni si attivò nell'acquisire il sostegno della maggioranza della popolazione per l'interesse ai problemi della città, particolarmente in riferimento alla minaccia d'irredentismo.

Parole chiave: Partito contadino croato, Sušak, anni 1920-1940.